

Зміна парадигми стратегічного партнерства

Автор розмірковує про сутність стратегічного партнерства в умовах війни, загарбання і анексії територій, неповаги до непорушності кордонів і територіальної цілісності, пограння суверенітету і ігнорування нормами міжнародного права.

Ключові слова: стратегічне партнерство, суверенітет, міжнародне право, анексія, загарбання, Росія.

The author reflects on the nature of the strategic partnership in war, conquest and annexation, disrespect to the territorial integrity and inviolability, sovereignty and trampling ignoring international law.

Keywords: strategic partnership, sovereignty, international law, annexation, occupation, Russia.

Понад 170 країн світу визнали Україну суверенною державою. І тільки одиниці можуть стверджувати про реалізацію стратегічного партнерства.

Стратегічне партнерство, на наше глибоке переконання, є вищою сходинкою співробітництва у порівнянні із звичайними відносинами. Продиктована конкретними інтересами сторін, подібна співпраця стає можливою між тими партнерами, між якими відсутні взаємні територіальні претензії, є наявною взаємна прихильність принципам територіальної недоторканості і непорушності кордонів. Це відносини партнерів, які мають наближені цінності і інтереси країн, які визнають очевидність і необхідність захисту одне одного, зокрема і військового, прагнуть динамічного поглиблення політичної і зростання економічної співпраці тощо [1]. Дослідник І.І. Жовква виокремлює наступні моделі стратегічного партнерства: "представницьке стратегічне партнерство", "стратегічне партнерство проти спільної загрози", "тактичне партнерство заради стратегічних результатів" та "асиметричне стратегічне партнерство" [2].

Що ж означає для України стратегічне партнерство сьогодні, стратегічне партнерство в умовах війни? Можна стверджувати, що стратегічне партнерство сьогодні – це не пустопорожні завірення у великій дружбі, не стоси паперових документів про стратегічне партнерство, що нещодавно демонстрували вітчизняні політики, збільшуючи кількість "стратегічних" партнерів. Тому то в нас і нараховували у різні роки близько 30 таких. Хоча уточнювали, що на двосторонньому рівні з Україною офіційно закріплені подібні відносини з шістьма державами – Азербайджаном, Болгарією, Росією, Польщею, США та Узбекистаном. Стосовно решти з 19 країн (2001 р.) – подібні заяви були односторонніми українськими деклараціями. І повним політичним нонсенсом був і такий висновок: **немає впевненості, що країни, проголошені нашими стратегічними партнерами, взагалі знають про це** [3].

Слід визнати, що вітчизняні аналітики за високопарною балаканиною подібних партнерів так і не спромоглися розпізнати глибинних викликів національній безпеці України, особливостей т.зв. «стратегічного» партнерства Російської Федерації та деяких інших пострадянських держав. Вітчизняна історична і політологічна школи вважали співпрацю з РФ такою, що «наближається до рівня реального стратегічного партнерства» [4]. Сьогодні ми бачимо на практиці, до якого «рівня» така співпраця наблизилася і навіть перекинулася через український державний кордон.

Стратегічна взаємодія України з нестратегічними партнерами

Ставлення інших держав до українського Майдану як лакмусовий папірець виявило надійних партнерів України. Нагадаємо кілька нещодавніх подій. Євромайдан – Революція гідності України підтримала безліч громадян світу. Люди виходили на головні площі міст із прапорами й гучномовцями. У більш як 50 містах зарубіжних країн пройшли мітинги, акції солідарності з Євромайданом і вшанування загиблих під час протистояння в Києві. Участь в акціях брали громадяни різних країн. **Литва** закликала ЄС застосувати санкції проти української влади, яка розстріляла своїх громадян. Європейці погрожували Януковичу Гаазьким трибуналом. Політична асамблея **Європейської народної партії** (ЄНП) – найпотужніша політична сила в Європі – поклала відповідальність за подальший розвиток подій в Україні особисто на втікача-президента. На переконання ЄНП, такі дії – нелюдське поводження з власним народом – мають розглядатися як злочинні, як порушення фундаментальних прав, що своєю чергою повинно мати суттєві міжнародні наслідки.

У відповідь на агресивні дії Росії **Європейський Союз** відповів санкціями. Позиція ЄС у питанні санкцій щодо Російської Федерації залишається незмінною і пов'язується з виконанням мінських угод і деокупацією Донбасу. На саміті G20 керівництво ЄС запевнило Росію, що санкції діятимуть до повного виконання мінських домовленостей. Скасування санкцій проти Росії відбудеться тільки після того, як будуть виконані мінські домовленості. Про це заявили голова Європейської ради Дональд Туск і голова Єврокомісії Жан-Клод Юнкер під час саміту Великої двадцятки (G20). Тобто керівництво Європейського Союзу підкреслило: поки всі пункти мінської угоди не будуть виконані, обмежувальні заходи ЄС залишаться в силі.

Однак, політика ЄС щодо Росії є не завжди послідовною. Так, очільник Єврокомісії Ж.-К. Юнкер посилав Путіну листи про необхідність зміцнення зв'язків між ЄС і ЄврАзЕС. Хоча ЄС і підтримує санкції, однак до цих пір не направив в Україну поліцейську місію на кшталт в державах колишньої Югославії або Сирії. Зрозуміло, що на таке є об'єктивні причини: Європа глибоко узалежнена від російських нафти і нафтопродуктів (33%), газу (41%), вугілля (41% Велика Британія та інші), ядерного палива. ЄС шукає виходу з ситуації, що склалася, зокрема через прокладання альтернативних транзитних шляхів постачання енергосировини (проекти Трансадриатичного (ТАР) й Трансанатолійського (TANAP) газопроводів, розвиток європейської енергосітки, використання альтернативної енергетики тощо).

Рада ЄС 21 грудня 2015 р. прийняла рішення про продовження на шість місяців – до 31 липня 2016 р. санкцій проти Росії. Це рішення набуло чинності після опублікування в „Офіційному журналі“ Євросоюзу. Навколо питання щодо санкцій нагромаджено стоси припущень, суб'єктивних оцінок і неправдивої інформації. Уточнимо, що під секторальні санкції ЄС проти РФ потрапили лише товари і технології військового та подвійного призначення, високотехнологічне обладнання для видобутку нафти в Арктиці, а також для видобутку сланцевої нафти. Євросоюз також посилив обмеження на надання займів і інвестиційних послуг низці російських банків і компаній переважно оборонних концернів. Найбільшою втратою європейців названо анулювання Парижем контракту на постачання Росії двох авіаносців „Містраль“ і виплату компенсації у розмірі близько млрд. євро. Хоча від продажу авіаносців Єгипту втрати Франції зменшились о 200-250 млн. євро.

На порядку денному постало питання про захист нашої держави. Хто може захистити країну? Хиба що сама Україна, як вважає більшість мешканців цивілізованого світу. Іншим варіантом могло б бути спеціальне партнерство з **НАТО**, яке українське

керівництво намагається реалізувати через участь в програмах, співробітництві і врешті членстві в Північноатлантичному Альянсі. На сьогодні одним з викликів Альянсу стали дії Росії проти України, що є основною загрозою для північноатлантичної безпеки. На переконання Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга, Росія дестабілізує ситуацію в Україні і порушує міжнародне право [5]. Однак, попри все Україні необхідно розраховувати на власні збройні сили.

Німеччина не уклала відповідних стратегічних документів з Україною і не заявляла про стратегічне партнерство, хоча засуджує політику Росії щодо України та ініціювала низку європейських санкцій проти загарбника. Німецька сторона надає Україні гуманітарну допомогу у протистоянні військовій агресії Росії. Паралельно намагається утримати союзників від поспішних кроків пом'якшення відносин з Росією. Канцлер Німеччини Ангела Меркель (18 липня 2014 р.) закликала французьке керівництво утриматися від постачань військової техніки Росії (мова йшла про контракт на будівництво перших двох вертольотоносців). Німеччина вбачає у подібних справах загрозу власній безпеці і безпеку для всієї Європи.

Нагадаємо, що проукраїнська позиція опинилася під важким тиском німецьких ділових кіл, які глибоко зацікавлені у максимальному збереженні економічних, політичних та енергетичних контактів Берліну і Москви. Навіть Глава МЗС Німеччини Ф.-В. Штайнмайер висловлювався за повернення Росії до числа «великої вісімки», а глава СДПН і віце-канцлер З. Габріель відверто заграє з Москвою, зустрічається з Путіним, виступає за скасування санкцій тощо.

Водночас тісні ділові контакти не завжди є тим підґрунтям, на якому вибудовуються відносини. Відомо, що **Нідерланди** випереджають Німеччину за показниками торговельного обороту з Росією і є другим після Китаю торговельним партнером Москви. Однак трагедія рейсу МН17 в одну мить зруйнувала здавалось би міцні відносини Амстердаму й Москви, перетворила Нідерланди на одного з самих стійких прихильників антиросійських санкцій і жорстких критиків дій Росії в Україні.

Від початку російської агресії проти України **Сполучене Королівство** також активно виступило на підтримку нашої держави. Загарбницька політика і дії Росії щодо України викликали глибоке обурення в британських вищих ешелонах влади. У цьому контексті офіційний Лондон реалізував низку санкцій та обмежувальних заходів в односторонньому та багатосторонньому форматах. Зокрема, Велика Британія надає активне сприяння Україні в міжнародних організаціях, таких як ООН (особливо, в РБ ООН), ОБСЄ, НАТО, РС, ЄС, ЮНЕСКО.

Королівство Швеція і в політичному, і в економічному вимірах наполегливо підтримує Україну. Швеція посіла активну позицію політичного протистояння агресорові, використовуючи для цього трибуну різноманітних міжнародних організацій і форумів. На переконання Швеції, керівництво Росії намагається приборкати Україну, перекреслити суверенність і навіть територіальну цілісність держави, аби зробити Україну черговим російським губернаторством. ЄС в цілому і Швеція зокрема засудили анексію Криму і включення півострова до складу Росії. **Відповідальність за поточну європейську кризу системи безпеки, на переконання Швеції, лежить на російському керівництві.** „Важливо, аби ми всі це зрозуміли. Ми ніколи не потерпимо військову агресію для зміни європейських кордонів”, – заявили прем'єр-міністр Швеції Фредрік Рейнфельдт і міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт [6]. У відповідь Росія застосувала вже відомий прийом демонстрації сили. Близько берегів Швеції російський засекречений підводний човен з повним боєзапасом ядерної зброї на борту (т. зв. „другий Курськ”) начебто зазнав

аварії в прилеглих водах Швеції. Ймовірно, що дана провокація, ретельно замаскована під надзвичайну ситуацію, спрямована на те, щоб частково відволікти увагу світової спільноти від російських агресивних дій на Донбасі.

Україна і Швеція реалізують військове співробітництво, обмінюються досвідом у сфері врегулювання кризових ситуацій, участі в миротворчих операціях, реформування збройних сил та екологічної безпеки. Уряд Швеції ініціював і фінансував програму Ініціативи Північноєвропейських країн та країн Балтії із співробітництва з Україною в галузі безпеки, метою якої є надання підтримки реформуванню сектору безпеки та оборони України. Нова стратегія шведської допомоги розвитку Східної Європи на період 2014–2020 рр. суттєво зосереджена на Україні. Сума підтримки складає на цей період близько 175 млн євро та охоплює три ключові напрями: (1) Зміцнення демократії, повага прав людини і розвинута держава під верховенством закону; (2) Покращення навколишнього середовища, зменшення впливу на клімат; (3) Поглиблення економічної інтеграції України з ЄС і розвиток ринкової економіки.

Королівство Данія активно підтримує Україну в її боротьбі за суверенітет, територіальну цілісність. Посол цієї країни пані Мерете Юль 14 жовтня 2014 р. офіційно передала представникам Повітряних Сил Збройних сил України 15 новітніх авіаційних GPS навігаторів 695 Atlantic, необхідних для роботи українських літаків, з побажаннями здійснення точних і безпечних глобальних польотів. Військове співробітництво між країнами спирається на Декларацію про принципи і основні засади співробітництва і партнерства між Україною та Королівством Данія від 05 березня 1996 р. та Меморандум про взаєморозуміння з військових питань від 24.08.1996 р.

У Спільному комюніке Президентів України і **Турецької Республіки** рівень розвитку українсько-турецьких відносин був визначений як конструктивне партнерство, хоча під час переговорів на вищому рівні сторони називають такі відносини стратегічними. Турецькі представники підтверджують беззастережну підтримку Туреччиною суверенітету та територіальної цілісності України. При цьому підкреслюють необхідність захисту прав та свобод кримськотатарського народу Автономної Республіки Крим [7].

Канада підтримала Україну в її протистоянні агресору. 19 грудня 2014 р. керівник канадського уряду Стівен Гарпер оголосив про запровадження додаткових економічних санкцій і заборони на в'їзд для 20 російських і українських осіб, а також про нові обмеження на експорт до Росії технологій розвідки і видобутку нафти. Канадська сторона запевнила у своїй підтримці України, зокрема шляхом надання військової допомоги і військового співробітництва, що було закріплено в **Декларації про наміри** Міністерств оборони України та Канади 08 грудня 2014 р. Водночас Канада надає широку гуманітарну допомогу Україні: в українські морські порти прибуло три кораблі з канадською гуманітарною допомогою, а це – 54 морських контейнери, в яких – 67 тис. пар взуття і 27 тис. теплих комплектів верхнього одягу. Крім того, канадці направили в Україну літак з мобільними госпіталями [8].

Позитивним чинником стала підтримка **Болгарією** суверенної політики України. Президент Болгарії Росен Плевнелієв назвав Росію націоналістичною і агресивною державою, і на його думку, Путіну необхідно поміняти своє бачення міжнародної політики, і що військова співпраця Болгарії з Росією обходиться його країні доволі дорого і містить корупційний ризик. Нагадаємо, що так звана «16-а республіка» бывшего СРСР – Болгарія залежить від російських енергоресурсів не менше, ніж провідні країни Європи. Однак, це не завадило Болгарії засудити агресивні дії Росії проти України, а також відхилити три енергетичні проекти, в яких зацікавлена Росія. І цьому не допомогли ані

глибокі історичні зв'язки, ані релігійні засади: Софія посіла однозначну позицію і твердо підтримала санкції проти агресора.

Це доволі цікаве явище, оскільки ще пару років тому ситуація і події склалися таким чином, що саме Болгарія «лила воду на московський млин», підтримуючі Росію у всіх її проектах і планах. Можливо тому, українські експерти бачили в Болгарії країну поза українськими союзниками.

Румунія дотримується послідовної політики щодо підтримки України у відстоюванні суверенітету і територіальної цілісності. Міністр закордонних справ України Павло Клімкін подякував Президенту Румунії Клаусу Йоханнісу за його послідовну підтримку територіальної цілісності, суверенітету та незалежності України, за засудження загарбання Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, агресії Росії в східних частинах Донецької та Луганської областей України та підтримки Москвою терористичних організацій «ДНР» і «ЛНР». Про це йшлося під час візиту Міністра до Румунії 17 лютого 2015 р.

Парламент **Латвійської Республіки** (Саейма) визнав Голодомор свідомим геноцидом українського народу. Сьогодні Латвія приймає на лікування в Реабілітаційному центрі Вайварі у м. Юрмала поранених під час АТО на Сході України. Українці Латвії не залишилися байдужими до українських проблем: Конгрес Українців Латвії за сприяння волонтерів зі Швеції та Латвії зібрав гуманітарний вантаж для України на суму близько 55 тис. євро. 27 грудня 2014 р. вантаж зі Стокгольма – медикаменти, речі тощо – прибув до морського порту Риги і далі – на Дніпропетровськ. Громадськість **Естонії**, владні структури активно підтримують Україну у захисті суверенітету і недоторканності в її боротьбі проти російських загарбників. З початку 2014 р. Міністерство закордонних справ Естонії надало близько 01 млн євро для підтримки України, з яких понад 70 тис. було перераховано до фондів Агентства ООН у справах біженців на потреби переселенців. Окрім того, у жовтні 2014 р. уряд Естонії разом з естонськими компаніями передав в Україну харчові продукти вартістю 80 тис. євро. Президент **Литви** Даля Грибаускайте заявляє, що «сьогодні зрадити український народ означає, що ми зрадили самі себе, оскільки після України ми станемо наступними».

Країни Балтії відстоювали і відстоюють збереження територіальної цілісності України, засуджують російське втручання у внутрішні справи Української держави, закликають до мирного врегулювання політичних суперечок, надають відповідну допомогу.

Узбекистан підтримує цілісність і незалежність України, не визнає Крим частиною Росії. Про це йшлося, зокрема у **Заяві про ситуацію в Україні і кримське питання** 04 березня 2014 р. Міністерства закордонних справ Узбекистану. Влада республіки заявляє також про свою тверду і незмінну прихильність нормам міжнародного права на основі принципів Статуту ООН і наполягає на розв'язанні міжнародних спорів мирними засобами, закликає утримуватися у міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави.

Наголосимо на тому, що **Держава Ізраїль** підтримує Україну в її боротьбі за територіальну цілісність і суверенітет.

США. Визначальним фактором для збереження суверенітету України є взаєморозуміння зі Сполученими Штатами Америки. США захищають Україну в її протистоянні російському агресорові не тільки через міжнародно-правові механізми, а також через введення односторонніх економічних санкцій. 12 вересня 2014 р. США до списку

санкціонованих додали Сбербанк Росії, Транснефть, Сургутнефтегаз, Газпром нефть, Лукойл, Газпром, а також п'ять оборонних й високотехнологічних державних корпорацій, зокрема Ростехнології.

Особливою подією в українсько-американських відносинах стала Спільна заява Президентів України і США від 04 квітня 2005 р., якою започатковано стратегічний формат двосторонніх відносин. Згодом його було закріплено в Хартії України–США про стратегічне партнерство від 20 грудня 2008 р.

Саме США розпочали кампанію уведення політичних та економічних санкцій щодо Росії, яка веде неоголошену війну проти суверенної держави України. Саме США розпочали діалог з російським керівництвом з метою мирного розв'язання проблеми і виходу з кризи. Державний секретар США запевнив українську сторону, що агресія Росії проти України – це не лише порушення усіх міжнародних законів, а й надзвичайно небезпечні дії, які призведуть до міжнародної ізоляції та посилення санкцій. Німеччина, Франція й інші країни в Європі, без сумніву, також відреагують на це. Державний секретар заявив також, що Вашингтон і Київ є партнерами та стратегічними союзниками [9].

Американські санкції проти Росії поширилися на Національне управління США з аеронавтики і дослідження космічного простору (NASA), хоча ця заборона не стосується експлуатації Міжнародної космічної станції (МКС). Американське аерокосмічне агентство НАСА оголосило, що припиняє співпрацю з Росією на знак протесту проти політики РФ щодо Криму. США також припинили видачу ліцензій на експорт та реекспорт військової продукції до Росії (нагадаємо, що США експортували до Росії вибухові речовини і лазерні прилади загальною вартістю 1,5 млрд. дол.).

Президент США Б. Обама, інші політичні діячі активно підтримали Україну в її боротьбі за державний суверенітет, незалежність і територіальну цілісність. Президент США закликав світ захистити Україну. У відповідь Президент України П. Порошенко відзначив важливість підтримки США у протидії російській агресії. Україна отримує конкретну практичну допомогу в доповнення до тієї, яка вже надійшла до нашої держави, а це 240 млн доларів і 01 млрд. доларів фінансових гарантій. Президент висловив впевненість, що США продовжать мобілізувати зусилля міжнародної спільноти на підтримку України і надалі послідовно підтримуватимуть суверенітет й незалежність нашої держави.

Отже, партнерство України із Сполученими Штатами Америки українська сторона вважає стратегічним і упевнюється в тому, що подібну позицію обіймають і Сполучені Штати Америки.

Республіка Польща. Активну позицію посіла Республіка Польща у захисті суверенітету України від російської агресії. Зазначене виявилось перш за все у підтримці Майдану, відстоюванні недоторканності України на всіх міжнародних рівнях. Таке можна пояснити не тільки незагоєними історичними ранами польського суспільства: три поділи Польщі імперською Росією, знищення країни з географічної карти Європи, ліквідація патріотичних сил, трагедія Катині, трагедія під Смоленськом із загибеллю верхівки польської проєвропейської влади, причини якої так і не розкриті, тощо.

Захисна політика Польщі щодо України пояснюється і зовнішньополітичними інтересами: саме польській стороні за підтримки Королівства Швеції було доручено реалізовувати східний вектор зовнішньої політики Європейського Союзу. Польща фактично взяла на себе відповідальність за українське просування до членства в НАТО та ЄС.

Поляки свідомі того, наскільки Україна є значущою для польської національної безпеки. Хоча на початку нового тисячоліття політичні відносини між Україною і Польщею зазнали певних труднощів з політико-гуманітарних причин, з посиленням проросійського лобі в польських владних колах. До того ж, провідні європейські політики застерігали Польщу від активного лобіювання інтересів України. За такої ситуації спостерігалася переорієнтація Польщі на поглиблене розв'язання внутрішніх проблем держави і дистанціювання від зовнішніх проблемних партнерів, яким в очах Заходу була Україна.

Польща й надалі захищає інтереси України в НАТО та ЄС; Польща чітко заявляє, що Україна має бути прийнята до Північноатлантичного Альянсу й до Європейського Союзу за умови виконання нею необхідних вимог. Позитивно виявилася співпраця військових в об'єднаному батальйоні (укрпольбат) для участі в міжнародних миротворчих і гуманітарних операціях. Укрпольбат у складі сил KFOR діяв у Косові (колишня Югославія), де виконував спостережницьку функцію. Український військовий контингент діяв у складі британсько-польських сил стабілізації і будівельників (понад 1600 осіб) у відновленні Іраку.

У рамках співпраці 22 вересня 2014 р. уряди **України, Литви і Польщі** підписали Угоду про створення спільної литовсько-польсько-української бригади тощо.

У розбудові відносин з РП у найближчій і подальшій перспективі Україна виходитиме з необхідності поглиблення стратегічного партнерства, що сприятиме європейській безпеці. Сувороб'єктивна реальність вимагає від обох країн щільної взаємодії, яка гарантуватиме їм безпеку у регіональному і субрегіональному вимірі.

Наведемо ще один приклад: **Чеська Республіка**. На противагу політиці Президента Чеської Республіки більшість громадян поділяє суверенні прагнення України, і позиція М. Земана викликає обурення багатьох чеських політиків і громадських діячів. В Чехії часто проходять масові акції протесту проти політики Праги в українському питанні з вимогою до президента країни піти у відставку. Чеські сенатори 05 грудня 2014 р. закликали президента припинити підтримувати Росію, яка ігнорує засади міжнародного права і міжнародних зобов'язань. На підтримку українського населення чеські громадяни 10 грудня 2014 р. підготували до відправки на Схід України 6 вантажних автомобілів з теплим одягом, взуттям, гігієнічними потребами та будівельними матеріалами...[10].

Завершуючи огляд двостороннього співробітництва України з провідними державами Європи і Америки, зазначимо про наступне. Схеми розвитку двосторонніх відносин, реакція країн на порушення Росією засад міжнародного права, миру і безпеки є диференційними. Відрізняються також і рівні політичної, економічної та гуманітарно-культурної співпраці. Підкреслимо, що санкції Заходу проти Росії найбільше шкодять країнам Балтії і Республіці Польща. Однак, саме зазначені держави найактивніше підтримують ці санкції, захищаючи Україну – тим самим захищають себе.

Простежуючи шлях, пройдений Україною у пошуках надійних, передбачуваних і сильних партнерів, на підтримку яких можна розраховувати у найскладніших ситуаціях політичного і економічного життя, можна дійти висновку, що Україна визнала стратегічними відносини зі США, Республікою Польща, Швецією і країнами Балтії. Серед пріоритетних партнерів визнає ФРН, Туреччину та інші.

Підкреслимо, що жодна із згаданих країн поза США і Республікою Польща, що потрапили до нашого переліку, не заявляла про стратегічне партнерство з Україною і не уклала з цього приводу спеціальних документів, беручи на себе відповідні зобов'язання. Однак, як

свідчать факти, кожна з них може вважатися стратегічним партнером України, оскільки намагається приборкати агресора Росію, відновити територіальну цілісність України, допомогти нашій державі у розбудові і зміцненні вітчизняних збройних сил навіть за рахунок власних інтересів.

Так, що ж таке стратегічне партнерство? І яким має бути стратегічний партнер? Відповіді шукайте в міжнародній практиці сьогодення.

Література

1. Див.: Людмила Д. Чекаленко. Зовнішня політика України: Підручник / Відп. ред. Перший проректор ДАУ при МЗС України В. Г. Ціватий. – К.: «LAT&K», 2015. – 477 с., 8 с. іл.; estudents.com.ua/glavy/51596-23-strategichne-partnerstvo.html.
2. Див.: І.І. Жовква. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України. – Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / І.І. Жовква; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2005. — 20 с. — укр.
3. Володимир Саприкін. Директор енергетичних програм Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Розумкова. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=113.
5. Див.:Меркель призвала Францію не продавати "Мистрالی" Росії/ 18 июля, 2014. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/ru/news/180714-merkel-prizvala-franciyu-ne-prodavati-mistrali-rossii>.
6. Девід Кемерон – на сьогодні перший світовий лідер, який відмовився потиснути руку Путіну. – Режим доступу: <http://24tv.ua/n451243>; Хиллеви Енгстрём: Див.: <http://uacrisis.org/ru/hillevi-engstrom/>; Г.Кухалейшвілі. Що забув російський підводний човен... – 24.10.2014. - Seemoreat: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertnadumka/view/article/shcho-zabuv-rosiiskii-pidvodnii-choven-u-teritorialnikh/#sthash.ybiF2NdW.dpuf>.
- 7.Див.:http://www.academia.edu/338582/Ukraine_and_Turkey_in_the_context_of_geopolitical_transformations_in_the_Black_Sea_area; Греція, Італія і Туреччина надали РФ шість поромів для постачання Криму 19.07.2014|.
8. Див.: Режим доступу<http://pm.gc.ca/eng/news/2014/12/19/prime-minister-stephen-harper-speaks-ukrainian-president-petro-poroshenko>; <http://gordonua.com/news/worldnews/MID-Bolgariya-ne-obyazana-obyasnyat-Rossii-svoi-suverennye-resheniya-45298.html>; Див.:<http://latvia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lv/diplomacy+>.
9. США применили новые санкции против России. 17:51 12.09.2014. – http://www.business.ua/articles/companies/SShA_primenili_novye_sankcii_protiv_Rossii-74809; <http://www.unian.ua/politics/945254-kerri-ne-virit-scho-rosiya-vtorgnetsya-v-ukrajinu.html>.
10. ...закидали Мілоша Земана яйцями, помідорами й бутербродами. – Див.: Режим доступу: <http://czechia.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/31273-shhodo-vislovyuvany-prezidenta-chr-milosha-zemana>.